

OSMANLI ARAŐTIRMALARI XVII

NeŒir Heyeti - Editorial Board
Halil İNALCIK - Nejat GÖYÜNÇ
Heath W. LOWRY - İsmail ERÜNSAL
Klaus KREISER - A. Atilla ŒENTÜRK

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES XVII

İstanbul - 1997

Sahibi: **ENDERUN KİTABEVİ** adına **İsmail ÖZDOĞAN**
Tel: (0.212) 518 26 09 Fax: (0.212) 518 26 63
Yazı İşleri Sorumlusu: **Nejat GÖYÜNÇ**
Tel: (0.216) 333 91 16
Dizgi: **Girişim Dizgi**
Tel: (0.212) 513 28 29
Basıldığı Yer: **FATİH OFSET**
Tel: (0.212) 501 28 23 - 612 86 71
Adres: **ENDERUN KİTABEVİ**, Beyaz Saray No. 46 Beyazıt - İST.

e-mail:enderun@orion.net.tr

rütmelerine rağmen, -örneklerini verdiği Türk tarihçileri gibi- Osmanlı arşivlerinden yetersizce veya tamamen uzak kalarak bölge ile ilgili tarihyazıcılığına soyunmakta oldukları, Osmanlı tarihi yazan Arap tarihçilerin de, eserlerini genelde İngilizce literatüre dayandırmakta oldukları, kaynak dilini bilememe kaynaklara inememeyi beraberinde getirdiğinden, bu anlamda önemli bir zafiyetin olduğu gerçeği üzerinde durulmaktadır. Gayriilmî yaklaşımlar, millî ve dinî eğilimlerden hareket, hissî ve keyfî yorum ve delillendirmeler, sıkca ileri sürülen ilmî ve tarafsız olma iddialarına rağmen bölge tarihyazıcılığının bir diğer zafiyeti olarak örneklenmektedir. *Dördüncü bölüm*, tarafların kendi tez ve görüşlerini ortaya koyuşlarında kullandıkları vasıta ve delillerin şekillerini ele alır. (s. 209-237). Nasyonalizm ve siyonizm kavramları ve özellikle Arap tarihyazıcılığı ve milliyetçilik, Osmanlı imparatorluğu ve panislamizm konuları üzerinde durulmakta ve bunlara dair bölge tarihazarlarının eserlerinden mukayeseli örneklemeler getirilmektedir.

Çalışmanın sonunda, bu bölge ve konu ile ilgili olarak eser vermiş bulunan 110 tarihçinin kısa biyografilerine yer verilmiş ve başlıca eserleri gösterilmiştir. Genelde, "*Kim kimdir*" kaynaklı veya doğrudan yazarlara başvurularak oluşturulan bu biyografik bilgiler (s. 252-281) faydalı olmakla beraber gerekliliği tartışılabilir. Çalışmanın bibliyografya kısmında zahmetli bir mesâî mahsülü olarak kullanılan 315 eserin muhteva tanıtımı ve değerlendirmeleri verilmiştir. (Bibliographie Raisonné, s. 282-361).

Çalışma, öncelikle Osmanlı devletinin, siyonist hareket ve Filistin'e yapılan Yahudi muhaceratı karşısında takib ettiği siyasetin, Türk, Arap ve Yahudi tarihçileri ve konu ve bölge ile ilgilenen internasyonal tarihçiler arasında önemli bir görüş ve değerlendirme farklılığını, zıddiyet ve uyuşmazlığını gözler önüne sermiş bulunmaktadır. Tarihçilerin, bölgenin araştırma ve kaynak dillerine vakıf olarak, mevcut literatür ve arşiv malzemelerinden bir bütün halinde istifade ederek eserlerini verdikleri ve özellikle bunu yaparken belirli millî ve hissî eğilimlerden arınmış olarak kalem oynattıklarını söylemenin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Mevcud çalışmaların önemli bir kısmı karşılıklı suçlama ve müdafaa çizgisinde yer almakta, kimilerinde tarihî yazgının değişmezliği görüşü ilmî olmayan yaklaşımlar ortaya çıkartmaktadır. Türk tarihçilerinin; büyük devletlerin çıkar politikaları, oluşturulan fesadlar, Türk idaresinin kıymetini bilememek, iç ve dış düşmanlar, Arap ihaneti ve arkadan vurma, gayrimüslim tebeanın güvenilmezliği, siyonizm, dönme ve mason komploları, tartışmalı II. Abdülhamid politikası, rüşvet ve irtişa, hülasa çeşitli komplo projeleri üretmek bölgeye ve konuya yaklaşmakta oldukları ve konunun araştırma dillerine vakıf olmadan, hatta Osmanlı arşivlerinden bile -göstermelik ve yeterince olmayan birkaç istisna dışında- istifade etmek külfetini ihtiyar etmeden ve bölgeye ve meseleye müstakil olarak eğilmeden tarihçilik yaptıkları ve genelde methodsuz, donatımsız ve hamasî bir yaklaşım içinde buldukları gözler önüne serilmektedir. Devletlerarası münasebetlerdeki zıddiyet ve uzlaşmazlığın, hatta açık bir düşmanlığın hüküm sürdüğü ve dolayısıyla tarihyazıcılığın da politize olduğu bir ortamda, gerçek tarihçilere ne kadar büyük bir görev ve mesuliyet düştüğü, bu çalışma ile daha iyi anlaşılmaktadır.

Kemal BEYDİLLİ

YORAM SHALİT, *Nicht-Muslime und Fremde in Aleppo und Damaskus im 18. und in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts.* (18. ve 19. yüzyılın ilk yarısında Halep ve Şam'da Gayrimüslimler ve Yabancılar). Klaus Schwarz yay. Islamkundliche Untersuchungen, Band 197. Berlin 1996. 380 S.

Nerede yapıldığı belirtilmeyen ve Prof. Dr. Thomas Philipp danışmanlığında sürdürülen bir doktora tezi olan bu çalışma, İngiliz ve Fransız arşiv malzemelerinden, Batı dilleri dışında, İbranice ve Arapça olarak yazılmış eserlerden istifade ile kaleme alınmış olup, Türkçe arşiv malzemeleri ve literatürü kullanılmamıştır. Yabancılar (*Fremde*)'dan kasdedilen, kendilerine Osmanlı topraklarında bulunma ve ticaret yapma hakkı verilen ve mal ve can güvenliği temin edilmiş bulunan *müstemenler* anlaşılmalıdır. Çalışmanın incelenmesinden, esere verilen ünvanın eksik kavratıcı ve yanıltıcı olduğu ortaya çıkmaktadır. Çalışmada, gayrimüslim ve müstemenler kadar müslümanlar da söz konusu edildiğine ve münferiden ve karşılıklı münasebetler çerçevesinde etraflıca ele alınıp, anlatıldığına göre, çalışmanın, "18. ve 19. yüzyılın ilk yarısında Halep ve Şamda Müslümanlar, Gayrimüslimler ve Yabancılar" olarak adlandırılması daha toplayıcı ve isabetli olurdu.

Çalışma, Osmanlı imparatorluğunda gayrimüslimlerin ve yabancıların hukukî durumu hakkında genel açıklamalar ile başlamakta ve 19. yüzyılda bu hukukda gözlenen değişimlere değinmektedir. (*Birinci bölüm*, s. 5-22). Şer'î hukukda yer alan zimmî hukuku ve Osmanlı *Millet Sistemi*'nin tanıtımı ve işlerliği doğrultusunda verilen bilgiler; gayrimüslimlerin hukukî statüsü, cemiyet hayatındaki konumları, vermekte oldukları vergiler, dinî ve kilise ve cemaat idarelerini bizzat tanzim etme hususundaki serbestileri gibi konularla ilgili meseleler standart bilgi serdi dahilinde işlenmiş bulunmaktadır. Burada, *Millet Sistemi* ile ilgili olarak Benjamin Braude'nin itiraz ve görüşleri (Bkz. B. Braude, "Foundation Myths of the Millet System", B. Braude ve B. Lewis (Ed.), *Christians and Jews in Ottoman Empire*, New York 1982) dile getirilmiş olmakla beraber (s. 12), buna Michael Ursinus tarafından verilen ve ileri sürülen tezi sorgulayan ve bu teze karşı çıkan cevap, dikkatten kaçmış görünmektedir. (Bkz. Michael Ursinus, "Zur Diskussion um 'Millet' im Osmanischen Reiches", *Südst.-Forschungen*, 48, München-1989, s. 195-207).

Osmanlı topraklarında bulunan yabancıların hukukî durumu ayrı bir kısımda ele alınmış ve şubat 1535'de Osmanlı Devleti ile Fransa arasında yapılan kapitülasyon antlaşmasının, dolayısıyla verilen *İmtiyazatın* metni ve önemli maddeleri üzerinde durulmuştur. (s. 18-19). Yabancı devletlerin himayesi altına giren gayrimüslimler ve bunlarla ilgili meseleler, verilen imtiyaz ve muafiyet beratları ve bu konunun kötüye kullanımı, Gibb ve Bowen (*Islamic Society and the West*) ve B. Lewis (*The Emergence of Modern Turkey*) ile *EI* (Leiden 1960) *Berat* maddesindeki standart bilgilere dayandırılmıştır. A.İ. Bağış'ın bu konudaki eseri [*Osmanlı Ticaretinde gayri müslimler. Kapitülasyonlar - Beratlı tüccarlar, Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839)*. Ankara 1983] kullanılmış olsaydı, Osmanlı kaynaklarına da istinad eden ve bilinenlerin dışında özgün bilgiler veren yeni bir kaynağa işaret edebilme şansı doğmuş olurdu. Bu bölümde söylenenler, genel bilgilendirme anlamında telakki edilmiş olsa bile, H. İnalcık tarafından yazılan *İmtiyazat* maddesinin yukarıda zikredilen kaynaklar arasına alınmamış olması bir eksikliktir.

Çalışmanın özgün kısmı *İkinci bölümden* itibaren kendini göstermeye başlamaktadır. "*Halep'deki ekonomik hayat ve gayrimüslim ve yabancıların durumu*" başlıklı bu bölüm (s. 23-57), Halep'te transit ticaret, iç ticaret, ticaret ile uğraşanlar, endüstri ve el sanatları ve bu sahalarda gayrimüslimlerin etkinliği, gayrimüslimlerin tüccar ve esnaf loncalarındaki yapılanmaları, Halep'de ekonomik dalgalanma ve değişiklikler ve bu değişime amil olan iç ve dış etkenler, Mısır işgali (1832-1841) esnasındaki durum, gibi konu başlıkları altında işlenmiş bulunmaktadır. *Üçüncü bö-*

lümde Halep'in siyasal ve toplumsal yapısı ele almaktadır. Burada, Osmanlı idarî yapısı hakkında verilen genel tanımlayıcı bilgilerden sonra, şehirdeki müslüman sivil ve dinî kesimlerin durumu ve işlevi tanıtılmaktadır. Yeniçeriler, Ayân, ulemâ ve eşrâf, şehirdeki müslüman güç grupları olarak değerlendirilmekte ve bunların şehir idaresi üzerindeki etkinlikleri ve birbirleri ile olan münasebetleri incelenmektedir. (s. 58-101). *Dördüncü bölüm*'de, aynı şekilde Şam'ın siyasî ve toplumsal örgüsü üzerine eğilinmektedir. (s. 102-125). Halep'in toplumsal ve siyasal yaşamında gayrimüslimlerin durumunu ele alan *Beşinci bölümde* (s. 126-198), şehirde yaşayan Hristiyan ve Yahudiler hakkında geniş bilgiler verilmekte, bunlar arasındaki mezhep farklılıkları ve bu sebepten kaynaklanan zıddiyet ve uzlaşmazlıkları ele alınmakta, gayrimüslim nüfus hakkında tanzim edilen sayısal veriler değerlendirilmektedir. Gayrimüslimlerin iç idaresi, toplumsal örgüt ve yapılanmaları, ekonomik ve etnik durumları, yaşam tarzı ve standartları, merkezî ve mahallî hükümet ile olan münasebetleri ve müslüman hemşerileri ile olan ilişkileri ayrıntılı olarak işlenmiştir. Çeşitli mezhep grupları halinde olarak ve yahudiler'in de temsil edildiği gayrimüslim kesimin birbirleri ile olan münasebetleri bu bölümün son kısmında ele alınmıştır. Cemaat içi ilişkiler, cemaatların birbirleri ile olan ilişkileri yanında misyoner faaliyetlerinin ortaya çıkması ve misyonerlerin etkinlikleri ve bu etkinlikten doğan cemaat içi ve hükümete taalluk eden hususlarda oluşan meseleler ve cemaat içi huzursuzlukları; Yahudi topluluğunun durumu, cemaat yapılanması ve meseleleri ve Hristiyan kesim ile olan ilişkileri ve meseleleri, hülâsa bütün bu alt başlıklar halinde yaptığımız tanımlamalar, çalışmanın ele aldığı konunun önem ve özgünlüğünü vurgulamaktadır. Yabancıların Halep'deki siyasal ve toplumsal hayattaki yerini ele alan *Altıncı bölümde* (s. 199- 271), burada faaliyet gösteren Fransız ve İngilizlerin yaşamları, ticarî etkinlikleri, birbirleri ile olan münasebetleri hakkında bilgi verilmekte, sayısal veriler üzerinde durulmaktadır. *Yedinci bölüm* (s. 272-308), bu grupların merkezî ve mahallî hükümet ile ve bu grupların müslümanlar, gayrimüslimler ve birbirleri ile olan münasebetlerini ele almaktadır. *Sekizinci bölüm* (s. 309-360), Şam'daki gayrimüslimleri ve yabancıları konu etmektedir. Halep örneğinde üzerine eğilinen ve sorgulanan bütün hususlar burada da tekrar ve tek tek ele alınmaktadır. Gayrimüslimlerin Şam idarî mekanizmasında -Halep'dekinin aksine- yer alışlarının sebepleri sorgulanmış ve cevaplandırılmıştır.

Sonuç kısmında (s. 361-363) vurgulandığı gibi, bu anlamda bir çalışmanın, dolayısıyla belirli bir zaman dilimi içinde, toplumsal, siyasal ve ekonomik yapısı içinde yer alan unsurlarının incelenmesi ile iki ayrı şehrin ele alınarak, birbirleriyle karşılaştırmasının ilk defa yapıldığına dair olan beyanı, tarihçilerin takdirlerine bırakmakla beraber, Dr. Shalit'in övgü ile karşılanacak özgün ve başarılı bir çalışma vücuda getirdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Kemal BEYDİLLİ

CEMAL BÂLİ AKAL, *Modern Düşüncenin Doğuşu. İspanyol Altın Çağı*, İstanbul, Kesit Yayıncılık, 1996, 322 s.

İspanyol altın çağının düşünce tarihindeki yerini araştıran bu çalışma, Çağdaş Avrupa'nın düşünce yapısının kökenlerine ve kaynaklarına da önemli bir ışık tutmaktadır. Çünkü XVI. yüzyıl başlangıcından XVII. yüzyıl ortalarına uzanan yaklaşık yüz elli yıllık bir dönem, İspanyol uygarlığının felsefe, edebiyat, sanat, dinsel düşünce alanlarında görkemli bir çıkış yaptığı dönemdir (s. 21). 1492 yılı bu altın çağın